

Svar på tal

Indianer och samer bemöter europeisk kolonisation

Av Gunlög Fur, universitetslektor i historia

[Länk till presentation av Gunlög Fur](#)

-
- [Blårävslungor och ovilliga talare](#)
 - [Tal om tro](#)
 - [Dialogerna tystnar](#)
 - [Lära sig lyssna](#)
-

Tänk er att gröna varelser med antenner på huvudet plötsligen dyker upp som från ingenstans och landar med sin farkost på Spetsamossen. Utan förvarning väller de in över Växjös centrum och avvaktande nyfikenhet blandas med rädsla. De kommunicerar med varandra, det märker vi, men när de försöker kontakta oss uppfattar vi endast en samling obegripliga pip och signaler. Man kanske skulle lockas att skratta om det inte vore för deras våldsamma utbrott. I ett till synes slumpmässigt urval "zappas" några av dem som söker närma sig de gröna utomjordingarna. Senare då en slags tentativ kommunikation upprättats drar en skrämmande våg av förödelse över staden. Först raseras domkyrkan och snart därefter jämnas universitetet med marken.

Vad skulle vi göra? Vissa av utomjordingarna verkar vänligt stämnda, försöker lära sig att tala svenska och uppvisar ett stort intresse för vårt liv och samhälle. Andra förhåller sig mer avvaktande, kanske hotfulla och fortsätter ilsket med sina blippande och visslande. Desperat undrar vi förstås varför allt detta märkliga sker och vänder oss kanske till de få som förstår lite av vårt språk. Deras svar att de tänker göra om oss till att mera leva som de gör ter sig fullständigt absurt i våra öron. De som inte ens vet hur man betar sig i en restaurang och inte kan hantera en enkel vattenkran.

Exemplet här är naturligtvis ingen bild av hur folk runt om jorden bemötte europeiska kolonisationssträvanden från 1400-talet och framåt, det syftar endast till att vara tankeväckande. Indianer, afrikaner, samer och aboriginer kunde naturligtvis se - efter ett tag i alla fall - att européerna var av ungefär samma sort som de själva rent fysiologiskt, men många gånger måste den kulturella artskillnaden ha framstått som universumsvid.

Humanister och samhällsvetare har producerat en mängd studier under de senaste decennierna som ägnats åt européernas syn på "den andre" och det annorlunda utanför Europas gränser. Dessa betraktelsesätt säger oftast mer om den betraktande - alltså européen - än om hans objekt. Men hur reagerade då dessa "andra"? Vad tänkte, gjorde och sa de? För de var ju tänkande, talande, handlande människor de också. Detta föredrags exempel är hämtade från 1600- och 1700-talens Lappland och Nordamerika, där olika same- och indianfolk kom i kontakt och många gånger konfrontation med koloniserande nordeuropéer.

Under 1600-talets möten mellan svenskar och samer kan man iaktta åtminstone fyra olika typer, eller nivåer, av motstånd från samisk sida mot svenska krav och förväntningar. Samerna svarade ibland genom muntlig argumentation, andra gånger kombinerades orden med aktivt icke-våldsmotstånd, som när samiska föräldrar gömde undan sina barn när länsman kom för att hämta dem till skolan. En tredje form av motstånd var att förhålla sig

passiv till den svenska överheten och helt enkelt försöka undgå uppmärksamhet, medan den fjärde nivån var då man till slut grep till våld i försvaret av heliga platser och trummor. Liknande förhållningsmönster kan också beskrivas från norra Amerika. Här har jag dock uteslutande tänkt tala om den form av möte som utgjordes av den muntliga dialogen och argumentationen.

Blårävslungor och ovilliga talare

År 1659 reste en ung teologistudent vid namn Johan Ferdinand Körningh från Tyskland till norra lappmarkerna på gränsen mellan Sverige och Finland. Eftersom han var katolik på missionsresa i det protestantiska Sverige strax efter det stora europeiska religionskriget måste han vara mycket försiktig. Utfrågad i Uleåborg vad hans syfte var med resan svarade han att "han var sänd av tyska herrar att köpa läkemedel i Lappland". Misstänksamma utfrågare krävde utförligare svar och Körningh "antydde att jag var ute för att köpa blårävslungor, vilka jag visste ej kunde finnas annorstädes än på Månbergen." Med detta kryptiska svar menade Körningh "ett annat slags lungor, nämligen lapparnas ande och själ. Jag visste att lapparna plögade använda pälsverk av blåräv till sina kläder, och för att vinna deras lungor eller själar var jag utsänd av Gud, hela Tysklands Herre. Men detta mysterium var fördolt för deras öron".

Under några månaders vistelse i Torne lappmark i sällskap med lappmarksprästen Johannes Tornæus fick Körningh flera tillfällen att språka med samer. Kanske var det hans försiktighet som möjliggjorde för samerna att då och då vara mer än vanligt frispråkiga med honom. Någon framgång i att vinna blårävslungor hade inte Körningh, men hans reseskildring låter oss ändå ana något om samernas själ, eller tankar, kring dessa viktiga och hotfulla kulturmöten. Körningh beskriver hur samerna vid de årliga marknaderna måste betala skatt till fogden, gå i katekesförhör hos prästen, låta döpa sina barn, viga giftaslystna par och begrava döda på ett kristeligt vis. Den katolske missionären ställer sig mycket kritisk till hur de svenska prästerna fullgör sin gärning, men han ger också antydningar om hur samerna förhåller sig: "av naturen äro [de] skygga och sluga och ogärna litar på någon ...Vid samtal ställa de sig enfaldiga. Ehuru de flesta av dem äro döpta av predikanter äro de utan kristen tro". Samtidigt är de "på det hela taget frikostiga och glada när det kommer gäster och bjuda gärna främlingar till sitt bord". Vid ett sådant gästabud, när värden "blivit varm av en sup brännvin" anförtrodde han till Körningh "att vi borde alla vara av samma tro, ty vi trodde alla på en Gud".

Den enfaldighet vid samtal som Körningh iakttog hade säkert sin grund i en alldeles begriplig försiktighet när det gällde att meddela sig med de svenska koloniserare som allt för ofta använde information till att sprida förödelse, i synnerhet när det gällde samiska religiösa och andliga symboler och platser. Det är i stort sett omöjligt, klagade prästen Nicolaus Lundius, själv av samisk börd, att få dem att uppenbara något om sina religiösa "konster", "utan det sker när som de är druckna kan man då med klokhets något av dem sådant få veta samt av deras barn, men de förmana sina barn strängeligen att de inte skola hos svenskt folk förmåla". Georg Wallin beskrev från en resa i Åsele lappmark i början av 1700-talet hur han med list försökt övertala en vänligt stämd same att avslöja sitt bruk av trummor. "Han låtsade sig intet veta vad det var", men Wallin envisades och till slut verkade det som om "stod det rätt på en vink, att han skulle säga mig sanningen." Då ingrep hans "kloka hustru lilla ... föll honom i talet, och confunderade hans concepter".

Sig själva emellan kunde de dock protestera bittert mot övergrepp. Lundius återger ett sådant samtal: "så säga de, hörde du huru prästen predikade i förleden helg om våra trummor och om våra offrande och andra våra bruk ... skulle vi ock icke bruka som våra förfäder hava gjort, det avlägga vi aldrig uti vårt land." Just denna protest, som i våra öron låter alldeles rimlig, återkommer också i flera källtexter från europeiska möten med indianer i Nordamerika. År 1634 dödades en engelsman av några indianer i den nya

kolonin Maryland och guvernören Lord Baltimore krävde dråpsmännens huvud på ett fat, allt enligt engelsk sedvänja. Indianernas representant erbjöd ersättning och sa: "Det är en vana här bland oss indianer, att om någon sådan olycka inträffar, så ersätter vi den dödes liv med 100 alnar roanoke (en sorts pärlor av snäckskal) och eftersom ni är främlingar här och har kommit hit till vårt land, så borde ni hellre anpassa er till vårt lands sedvänja, än påtvinga oss er egen."

Tal om tro

Uppmaning att följa seden dit de kom lyssnade europeiska kolonistörer sällan på, och kraven på att urbefolkningar skulle anamma just europeisk lag och sedvänja följdes av tvång och våld överallt där dessa kulturer drabbade samman. Trots detta fortsatte många indianer och samer att försöka att förklara sin ståndpunkt och debattera erövrarnas anspråk. Detta blir inte minst tydligt i diskussioner kring religion. Den amerikanske historikern James Rhonda har gått igenom de rapporter som skickades hem av jesuiter i Nya Frankrike och puritaner i Nya England om deras missionsförsök. Dessa visar att indianerna på många punkter var intresserade av att ställa intrikata frågor, diskutera kristna doktriner och tillbakavisade dem med hänvisning till deras egen trosvärld. Begrepp som synd, himmel och helvete var inte bara obegripliga för många indianer utan dessutom ologiska. "Om en människa är nästan god och dör; vart tar hans själ vägen?" var en av de svårbesvarade frågorna. En annan undrade: "Gud skapade helvetet på en av de sex dagarna. Varför skapade Gud helvetet innan Adam syndade?" Ytterligare en indian ifrågasatte hela grunden för uppdelningen i gott och ont. "Vi har ingen sådan oro som ni har, för ett gott och ett ont hus efter detta livet, ordnat för goda och onda själar; för vi kan inte avgöra om allt som verkar klandervärdt för människan också är det i Guds ögon". Till slut drog många slutsatsen att de kristna föreställningarna bara var "en massa märkliga och romantiska sagor".

Just så tycks vi människor reagera när vi hör om andras idéer om hur världen fungerar. I 1600-talets Lappland, långt från Nya Frankrike, lustiggjorde sig lappmarksprästen Olof Niurenus över samernas beskrivningar av talande björnar som låter sig dödas till människornas nytta "om de efter döden hedrade honom med ... ärebevisningar och ceremonier". Detta följde också samerna noga och "då andra berättade för dem de underbara tingena i vår religion, framlägga de i sin ordning dylika fabler ur sina egna föreställningar". Det som är fabler för en, är dogmatisk sanning för en annan.

Kristendomens krav på särställning och exklusivitet godtogs alltså inte av andra folk. När missionärer citerade Joh. 14:6: "jag är vägen sanningen och livet, ingen kommer till Fadern utom genom mig", så kunde detta endast leda till konfrontation. En man av huronfolket gav ändå inte upp försöken att argumentera: "Ser du inte att, eftersom vi lever i en värld som är så annorlunda från er, att det måste finnas en annan himmel för oss och en annan väg för att nå dit?"

En av de mest spännande och välbevarade teologiska reflektionerna som finns bevarade från religionsmötena i Nordamerika härrör från en av den svenska kolonins präster, Jonas Aurenus, och hans möte med susquannockindianer från staden Conestoga. Mötet ägde rum år 1700, och då Aurenus framlagt de kristna doktrinerna övervägde indianerna hur de formellt skulle ta ställning till det. En äldre man talade för staden och Aurenus blev så tagen av det svar han fick att han skrev ner det så gott han kunde och skickade till Uppsala för att få de bästa teologernas hjälp att besvara indianen. Själv var Aurenus svarslös både inför logiken i indianens argumentation och inför den realitet som mannen beskrev. I sitt svar benade mannen upp frågan om vad föreställningen om frälsning innebar för den gudsbild Aurenus presenterade. Om Gud var god, som prästen hävdade, kunde han då ha tillåtit hela folkslag att leva i mörker utan hopp om frälsning ända fram till nu? Skulle alltså alla de ansträngningar indianer gjort i generationer för att leva riktigt vara meningslösa?

"Kan man dra slutsatsen att Gud inte avslöjar för var och en det som räcker till frälsning?"

"Varifrån kommer då vårt hopp?" fortsatte mannen. "Definitivt inte från de saker som vi lärt oss genom det skrivna ordet, inte heller från någon person utifrån; vår uppenbarelse kom till oss från den gode Guden. Och om den kom från honom? Då är den fullständigt tillräcklig". Indianen hävdade vidare, vilket Aurenus inte kunde ifrågasätta, att också indianer skapats av Gud. Om nu detta var ovedersägligt, vad var det då för en gud som inte brydde sig om sin skapelse: "för varför skapade han oss, om han inte hade omsorg om oss, eller tog hand om oss? Att säga att han lämnade oss i synd under hela denna långa tid, utan hjälp, är att utmärka honom som tyrann. Vår uppfattning om vår gode Gud är bättre och vi hävdar att det är hädelse att undervisa på annat sätt."

När susquehannoen så avslöjat hålen i den kristna logiken övergick han till att kritisera den kristna praktiken. De skulle gärna lyssna till Aurenus igen, sa han, om han hade något nytt att komma med. "Om han kunde förbjuda supande, fiendskap, hor och andra laster ... så skulle det vara en underbar välvilja." Inför detta drog sig Aurenus tillbaka "ganska nöjd med att ha funnit mig själv vara något av en vilde i mitt högt civiliserade tillstånd, och full av beundran för vakenheten i den naturgivna kapaciteten hos hedningarna".

Dialogerna tystnar

Men om man ibland kan ana en verkligt engagerad tvärkulturell teologisk debatt så drogs grunden för denna undan av den samlade europeiska attacken på indianska folks land och möjligheter till självbestämmande. En huronman konstaterade: "när ni talar om att vi ska lyda och erkänna som vår härskare honom som ni säger har skapat himmel och jord, så tänker jag mig att ni talar om att ta över vårt land." Och en annan tillade: "vilken vinst kan det bli för oss att lyssna till Evangeliet, då död och tro nästan alltid marscherar tillsammans?"

För indianer och samer, och faktiskt för de allra flesta tidigmoderna européer, representerade det talade ordet inte bara ett överförande av budskap, utan orden i sig tänktes innehålla krafter som det var avgörande att bruka på rätt sätt. Tänk bara på hur viktigt det var på 1600-talets ting att kunna svära sig fri från anklagelser och vilken tyngd det inneburit att lägga sin hand på en bibel och lova att säga det som är sant. De skrivna orden, vare sig de befann sig i ett dokument över en landöverenskommelse eller i en bibel, kunde inte mäta sig med de talade orden och den uppenbarelse som kom till människor i drömda och verkliga möten. Den nutide kiowaindianen och författaren Scott Momaday uttrycker det så här: "mina ord existerar på min rösts nivå. Om jag inte talar med omsorg, så är mina ord bortkastade. Om jag inte lyssnar med omsorg, så går mina ord förlorade. Om jag inte minns noggrant, blir hela syftet med ord omintetgjort".

Likheterna till trots kan man också identifiera skillnader mellan de två mötesplatser jag här givit exempel från. Det är lätt att få intrycket att det talades mycket på Nordamerikas östkust, överallt där förhandlingar hölls och missionsstationer anlades så diskuterades det mellan européer och indianer och inga förslag från nykomlingarna antogs utan att stor möda lagts ned på att diskutera dess förtjänster eller brister. I Lappland tycks dock tystnaden ha rått. Kanske avstånden var större, kanske de svenska prästerna var mindre intresserade av att lyssna; det är inte lätt att ge någon entydig förklaring. Men en möjlighet är att samerna med en längre tids erfarenhet av skattläggning, missionärer och formella domstolar tröttnat på att försöka förklara sig med ord och valt tystnaden som strategi inför till synes döva öron. Till slut avtog också många röster i Nordamerika. Susquehannoen försvann fullständigt som folk bara decennier efter Aurenus möte med dem och deras engagerade röster tystnade för alltid.

Lära sig lyssna

Antropologen Judith Modell talar om den döva etnografin och menar att västerländsk kultur tränade kolonistörerna i att iaktta, men inte till att lyssna. Resultatet blev beskrivningar och inte dialoger och detta i sin tur, menar Modell, underlättar förtryck och övergrepp genom att andra människor görs till objekt. Andra kulturer, Modell exemplifierar med hawaiianer, nahuaindianer och västafrikaner, har premierat lyssnande. Ett framgångsrikt recept för samhällsbyggande, men knappast för maktövertagande och imperialism. Tatanga Mani, hövding för stony-indianer i västra Kanada som dog som nittioåring i början av 1960-talet, var en väl berest man med vänner från olika kulturer. Han hade en hel del att säga om vita människor. "Visste ni", sa han "att träd talar? De talar med varandra och de talar till dig om du lyssnar. Problemet är, att vita människor inte lyssnar. De lärde sig aldrig lyssna till indianerna så jag antar att de inte lyssnar till andra röster i naturen. Men jag har lärt mig mycket av träd: ibland om vädret, ibland om djur och ibland om den Store Anden".

Att se klart är viktigt och i mångt och mycket en förutsättning för all den vetenskapliga verksamhet vi sysslar med. Med seendet och upptäckandet som inspiration har Europa kommit långt och ibland skapat sådant som är av godo. Priset har dock varit högt för många som levtt - och lever - i andra delar av världen. Om jag har någon vision för nästa millennium så är det att den västerländska kultur som jag tillhör ska välja att lära sig att värdesätta att lyssna åtminstone lika mycket som att se och dubbelt så mycket som att tala. Först då tror jag att vi kommer att ha något att säga som andra vill lyssna till.

© [Gunlög Fur](#)

Litteraturförteckning

Björck, Tobias Eric, "The Planting of the Swedish Church in America". I *Augustana Library Publications*, no. 19, 1943.

Fur, Gunlög, "Saami and Lenapes Meet Swedish Colonizers in the Seventeenth Century". I *Readings in Saami History, Culture and Language III*, Roger Kvist (ed.), Umeå 1992.

"Georg Wallins Resa till Årsilla Lappmark Åhr 1715", *Nordbergs arkiv 25:4*, Umeå universitetsbibliotek.

Körningh, Johan Ferdinand, "Berättelse om en missionsresa till Lappland 1659-60", *Nordiska museet: Acta Lapponica IX:1*, Uppsala 1956.

[Lundius], Nicolai Lundii Lappi, "Descriptio Lapponiæ". I *Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folkliv*, 17: 5, Uppsala 1905.

McLuhan, T.C., *Touch the Earth. A Self-Portrait of Indian Existence*, London 1972.

Modell, Judith, "From Ethnographies to Encounters: Differences and Others". I *Journal of Interdisciplinary History*, XXVII:3 (1997).

Momaday, N. Scott, "Personal Reflections". I *The American Indian and the Problem of History*, Calvin Martin (ed.), New York 1987.

Niurenienius, Olaus Petri, "Lappland eller beskrivning över den nordiska trakt, som lapparne bebo i de avlägsnaste delarne av Skandien eller Sverge". I *Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folkliv*, 17: 4, Uppsala 1905.

Rhonda, James P., "'We Are Well As We Are': An Indian Critique of Seventeenth-Century

Christian Missions". I *William and Mary Quarterly*, vol 34 no 1 (1977).

Rydving, Håkan, *The End of Drum-Time. Religious Change among the Lule Saami, 1670s-1740s*, Uppsala 1995.